

לרפא את לב המאפליה

יוֹפִיק, או "התנועה להונגריה טובה יותר", היא מפלגה הונגרית לאומנית קיצונית, שתוארה כפשיסטית, ניאורנאצית, גזענית ואנטישמית. היא האשימה את היהודים שהם חלק מ"קנוניה של אינטרסים כלכליים מערביים" המנסה לשלוט בעולם: העלילה שכבר עשתה לה כנפיים ב"פרוטוקולים של זקני ציון", אותו זיוף שפוברק בשלוחת המשטרה החשאית של הצאר הרוסי בפרוץ בשלהי המאה ה-19 ושנחשף ככזה בעיתון 'טיימס' ב-1921.¹ בין היתר ביקשה המפלגה רשימה של כל עובדי המדינה היהודים בהונגריה. בבחירות לפרלמנט ההונגרי באפריל 2014 היא קיבלה יותר מ-20 אחוז מהקולות והייתה למפלגה השלישית בגודלה.

עד 2012, אחד החברים הבולטים במפלגה היה פוליטיקאי בשנות העשרים המאוחרות לחייו, צ'ונאד סגדי. הוא היה כוכב עולה במפלגה, סגן היו"ר שלה, ורבים החשיבוהו למנהיגה לעתיד. כמה מיריביו במפלגה רצו לבלום את התקדמותו, ונברו בעברו כדי לחפש איזה כתם. הם גילו שסבתו מצד אמו הייתה יהודייה, ניצולת אושוויץ. כך גם סבו מצד אמו. כמחצית ממשפחת אמו נרצחה בשואה. היריבים החלו להפיץ באינטרנט את הידיעות על מוצאו. עד מהרה הגיעו הדברים לידיעתו של סגדי, והוא החליט לבדוק את נכונותם. וכך, ביום בהיר אחד ב-2012, גילה סגן יו"ר המפלגה האנטישמית יוביק שהוא יהודי.

הוא למד לדעת שאחרי שחרור אושוויץ החליטו סבו וסבתו, לשעבר יהודים אורתודוקסים, להסתיר את זהותם. כשאמו של צ'ונאד סגדי הייתה בת 14 סיפר לה אביה את הסוד, אך הורה לה שלא לגלותו לאיש. עכשיו ידע סגדי את האמת על עצמו. הוא החליט לפרוש מהמפלגה וללמוד על היהדות. הוא הלך לרב מקומי מחב"ד, שלמה כובש, שחשב תחילה שהפוליטיקאי שונא ישראל מתלוצץ. בכל זאת הוא סידר לסגדי מקום בשיעורי יהדות והזמינו לבית הכנסת. בהתחלה, מספר כיום סגדי, אנשים היו בהלם. התייחסו אליו "כאל מצורע". אבל הוא התעקש. כיום הוא הולך לבית הכנסת, שומר שבת, יודע עברית, נושא את השם דוד. בשנת 2013 הוא גם נימול (בידי מוהל חרדי).

כשהוא סיפר לראשונה על מוצאו היהודי, אחד מחבריו במפלגת יוביק אמר, "הכי טוב יהיה אם נירה כך כדי שתיקבר כהונגרי טהור". אחר דחק בו להתנצל בפומבי. הערה זו, הוא אומר, היא שגרמה לו לעזוב את המפלגה. "חשבתי – רגע, אני צריך להתנצל על כך שהמשפחה שלי נהרגה באושוויץ?"² כשהבנה שהוא יהודי החלה לשנות את חייו, הוא החל גם להבין את העולם אחרת. כיום, הוא אומר, פעילותו הפוליטית מתמקדת בהגנה על זכויות אדם לכל אדם. "אני מודע לאחריותי, ואני יודע שאצטרך לתקן זאת בעתיד".³

סיפורו של סגדי איננו קוריוז. הוא מביא אותנו היישר אל לב ההווה המשונה והטעונה של קיומנו כישויות מוסריות.

אנושיותנו היא פרי היותנו מסוגלים לרציונליות, להתבוננות פנימה, לשקילת דברים בדעתנו. אנחנו מרגישים אמפתיה וסימפטיה, וזה מתחיל מוקדם. אפילו תינוק בן יומו בוכה בשמעו את בכיו של תינוק אחר. במוחנו יש נוירוני-מראה המעבירים בנו

רתע לא רצוני בראותנו אדם אחר חש כאב. ההומוריסטיים הוא החיה המוסרית. ובכל זאת, חלק גדול מההיסטוריה האנושית הוא סיפור על אלימות, דיכוי, עוול, שחיתות, תוקפנות ומלחמה. כך היה אצל ברברים ואצל בני תרבות גבוהה כאחד, כמעט באותה מידה.

היוונים הקדומים, אשפי האמנות, האדריכלות, הדרמה, השירה, הפילוסופיה והמדע, שיחתו את כוחם לאורך הרבע האחרון של המאה החמישית לפני הספירה במלחמות הפלופונסיות בין אתונה וספרטה. הם לא התאוששו מהן אף פעם. זה היה סופו של תור הזהב של יוון. וינה ופריז של ה"פן דה סייקל", סוף המאה ה-19, היו מרכזי התרבות האירופית, אך הן היו גם מובילות האנטישמיות העולמית: פריז עם פרשת דרייפוס, וינה בדמות ראש העיר האנטישמי שלה קרל לואגר, מקור השראתו של היטלר על פי עדותו של האחרון.

כשאנחנו טובים אנחנו חסרים רק מעט מהיות מלאכים. כשאנחנו רעים אנחנו גרועים מחיות טרף. מה עושה אותנו למוסריים? ומה, למרות הכול, נותן לאנושות את המסוגלות להיות כה בלתי-אנושית?

אפלטון חשב שהמידה הטובה היא הידיעה. אם אנחנו יודעים שדבר הינו רע, לא נעשה אותו. הרוע כולו הוא פרי הבערות. למדו אנשים את האמת, את הטוב ואת היפה – והם יתנהגו כראוי. אריסטו סבר שהמידה הטובה היא הרגל, הנלמד בילדות עד שנעשה לטבע. דייוויד יום ואדם סמית, שני ענקי רוח מתקופת ההשכלה הסקוטית, סברו שהמוסר מגיע מן הרגש: מהרגשת הזולת. יום אמר שהתכונה הבולטת ביותר בטבע האדם היא "הנטייה שיש לנו לסימפטיה כלפי אחרים"⁴. אדם סמית

פתח את ספרו הגדול 'תיאוריה של הרגשות המוסריים' במילים "אנוכי ככל שייחשב האדם, ודאי הוא כי מטבעו הוא מתעניין בגורלם של אחרים ורואה את אושרם כנחוץ לו גם אם אין הוא שואב ממנו כל הנאה לכד מן ההנאה לצפות בו". עמנואל קאנט, הרציונליסט המובהק, האמין שהתבונה היא-היא מקור המוסר. עיקרון מוסרי הוא עיקרון שאנו רוצים להחיל על כולם. לכן, למשל, כשאנו משקרים איננו יכולים להיות מוסריים – שהרי איננו רוצים שישקרו לנו.

בכל חמש התפיסות הללו יש מן האמת, ובספרות ההלכה והמחשבה היהודית אפשר למצוא להן מקבילות. ברוח אפלטון, חז"ל דיברו על "תינוק שנשבה", אדם שעושה רע משום שלא חונך לדעת מה טוב.⁵ הרמב"ם, כמו אריסטו, חשב שהמידות הטובות באות מתוך מעשה: ההלכה יוצרת הרגל מעשי והוא נהיה להרגל של הלב. מדרש חז"ל מספר כי בוויכוח בין מלאכי השרת לפני בריאת האדם, מלאכי החסד והצדק צידדו בבריאתו מפני שהאדם מטבעו גומל חסדים ועושה צדקות, כלומר, כדברי יום וסמית, מרגיש את הזולת. והעיקרון של קאנט דומה למה שחז"ל מכנים "סברה": האדם נוהג באופן מוסרי מתוך סברה הגיונית.

אלא שכל התובנות הללו רק מחדדות את השאלה. אם הידיעה, הרגש וההיגיון מובילים אותנו כולם להיות מוסריים, כיצד זה שבני אדם שונאים, מזיקים והורגים? למתן תשובה מלאה לשאלה זו לא יספיקו כל ימי שנותינו על פני האדמה, אבל התשובה הקצרה פשוטה. אנחנו חיות שבטיות. אנחנו מתארגנים בקבוצות. המוסר הוא סיבה לכך וגם תוצאה מכך. כלפי אנשים שאנחנו מרגישים קשר אליהם אנחנו מסוגלים לאלטרואיזם. אבל כלפי זרים אנחנו חשים פחד, והפחד הזה מסוגל להפוך אותנו למפלצות.

המוסר, כדברי ג'ונתן היידט, מחבר ומעורר.⁶ הוא מחבר אותנו לאחרים בחיבור של אלטרואיזם הרדי. אבל הוא גם מעורר אותנו מראות את אנושיותם של המצויים מחוץ לחיבור הזה. הוא מאחד ומפריד. הוא מפריד מפני שהוא מאחד. המוסר הופך את ה"אני" של האינטרס האישי ל"אנחנו" של הטוב המשותף. אבל עצם המעשה של יצירת "אנחנו" יוצר בו בזמן גם "הם", האנשים שאינם כמונו. אפילו הדתות האוניברסליות ביותר, המיוסדות על עקרונות האהבה והחמלה, ראו לא פעם את המצויים מחוץ לגבולות האמונה כשטנים, ככופרים, כאנטיכריסט, כבני החושך, כמי שלא נושעו. בשם האלוהים ביצעו קבוצות גדולות בקרב מאמיניהן מעשי אכזריות שלשמעם תצילינה האוזניים.

לא הידיעה האפלטונית, לא החוש המוסרי של אדם סמית ולא התבונה הקנטיאנית ריפאו את לב המאפליה שבמהות האנושית. על כן, שני פסוקים מפרשת משפטים זוהרים כשמש המגיחה מאחורי עננים קודרים:

וְגַר לֹא תִזְנֶה וְלֹא תִלְחָצְנִי, כִּי גֵרִים הֵייתָם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. (שמות כב, כ)

וְגַר לֹא תִלְחָץ, וְאַתָּם יִדְעֶתֶם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הֵייתָם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. (שמות כג, ט)

הפשעים הגדולים ביותר בתולדות האנושות כוצעו נגד הזר, הנכרי, ההוא-שאיננו-כמונו. ההכרה באנושיותו של הזר היא נקודת החולשה ההיסטורית של רוב התרבויות. היוונים ראו את הלא-יוונים ככרברים. הגרמנים כינו את היהודים טפילים, כינים, סרטן בגוף האומה. ברואנדה, בני ההוטו קראו לבני הטוטסי "איניינזי", ג'וקים.

אם נשלול מהאחר את אנושיותו, כל כוחות המוסר שבעולם לא יצילונו מן הרוע. הידיעה תושקק, הרגש יורדם וההיגיון יתעוות. הנאצים שכנעו את עצמם (ואחרים) שבהשמידם את היהודים הם עושים שירות מוסרי לגזע הארי.⁷ מחבלים מתאבדים משוכנעים שהם פועלים למען תפארת כבודו של אלוהים.⁸ יש דבר כזה רוע אלטרואיסטי.

משום כך חשובות כל כך שתי המצוות הללו. התורה מדגישה זאת שוב ושוב: חז"ל אמרו שמצוות אהבת הגר מופיעה בתורה שלוש פעמים. ההלכה מתעמתת כאן ישירות עם העובדה שהדאגה לזר איננה מן הדברים שאנו יכולים לסמוך בהם על הדעת, האמפתיה וההיגיון. בדרך כלל אפשר לסמוך עליהם, אבל במצבי עקה קשים, כשאנו מרגישים שהקבוצה שלנו מאוימת, אי אפשר. אותה נטייה עצמה המעוררת אותנו אל המיטב שבנו – הנטייה הגנטית שלנו להקריב למען קרובינו ושארינו – עלולה לעורר בנו את הרע ביותר הטמון בנו כאשר אנו מפחדים מן הזר. אנחנו בעלי חיים שבטיים, ועל כן קל לנו מאוד להרגיש מאוימים בידי בני שבט אחר.

שימו לב שהמצוות הללו ניתנו סמוך לאחר היציאה ממצרים. אכן, מובלע בהן רעיון רדיקלי ביותר: הדאגה לזר היא הסיבה לכך שבני ישראל נאלצו לחוות גלות ושעבוד לפני שנכנסו לארצם ובנו בה חברה ומדינה. ה' רומז לנו בכך כי כל עוד לא נחוה על בשרנו מהו להיות זר, לא נדע לדאוג לזרים שבתוכנו. וכדי שלא נשכח זאת, הוא נתן לנו מצוות שיזכירו לנו ולבנינו, מדי שנה בחג הפסח, את טעמם של לחם העוני ומרור הפרך. מי ששוכחים מהו להיות זר, סופם שהם נוגשים בזרים; ואם צאצאי אברהם ינגשו בזרים, שואל ה', מדוע בחרתם מלכתחילה להיות שותפיי בברית?

שאלות לשולחן שבת

- האם לדעתכם בני האדם טובים מטבעם, רעים מטבעם, או לא כך ולא כך?
- אם ההשתייכות לקהילה עתירת קשרים קרובים, "שבט", מובילה תדיר להיעדר אמפתיה כלפי זרים, שמא עלינו לפעול לביטול הקהילות הללו?
- אם התורה מלמדת אותנו לדאוג לזר, כיצד זה שנרדפנו כל כך לאורך ההיסטוריה?

אמפתיה, סימפטיה, ידע ורציונליות, די בהם בדרך כלל כדי להניח לנו לחיות בשלום עם אחרים. אך לא כן בזמנים קשים. סרבים, קרואטים ומוסלמים חיי יחד בשלווה בבוסניה שנים על גבי שנים. כך גם בני הוטו ובני טוטסי ברואנדה. הבעיה מתעוררת בעיתות שינוי ותסיסה, כאשר הבריות חרדות וחוששות. משום כך נדרשים כלי מגן מיוחדים, ועל כן מה מרבה התנ"ך לדבר על זיכרון ועל היסטוריה, הדברים הנוגעים היישר בלב זהותנו. עלינו לזכור שפעם היינו בצד האחר של המשוואה. היינו זרים: הנדכאים, הקורבנות. זכירת העבר היהודי מכריחה אותנו לחוות היפוך תפקידים. בעיצומה של החירות עלינו להזכיר לעצמנו איך הרגשנו כשהיינו עבדים.

מה שאירע לצ'ונאד־דוד סגדי הוא בדיוק זה: היפוך תפקידים. הוא היה שונא וגילה שהוא משתייך לשנואים. התגלית מִהִפְכָּת־הַתַּפְקִידִים שלו היא שריפאה אותו מן האנטישמיות. זו הייתה לו התגלות מְשַׁנֵּת־חַיִּים. התנ"ך אומר לנו שסבלם של בני ישראל במצרים נועד אף הוא להיות חוויה משנת־חיים. העם שחי כגר והתייסר כגר היה לעם המצווה לאהוב את הגר.

הדרך הטובה ביותר לרפא אנטישמיות היא לתת לאנשים להרגיש איך זה להיות יהודי. הדרך הטובה ביותר לרפא איבה כלפי זרים היא לזכור שגם אנחנו, בעיניו של מישהו אחר, זרים. זיכרון והיפוך תפקידים הם המכשירים היעילים ביותר שיש לנו לגירוש החושך האופף לעתים את נפש האדם.

- 1 Marcin Goettig and Christian Lowe, "Special Report: From Hungary, far-right party spreads ideology, tactics," *Reuters* website, April 9, 2014.
- 2 עופר אדרת, "המנהיג האנטישמי הקיצוני החל לשמור שבת וללכת לבית כנסת," אתר הארץ, 21.10.2013.
- 3 Dale Hurd, "Crisis of Conscience: Anti-Semite Learns He's a Jew," *Christian Broadcasting Network*, December 6, 2013.
- 4 David Hume, *Of Pride and Humility*, part I, section XI, T 2.1.11.2. 112
- 5 ראו תלמוד בבלי, שבת סח ע"ב; משנה תורה, הלכות ממרים ג, ג. דין תינוק שנשבה חל על מצוות שבין אדם למקום, ואפשר להתווכח אם הוא נוגע למצוות שבין אדם לחברו המקובלות גם ככללי מוסר אנושי.
- 6 Haidt, Jonathan. *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Pantheon, 2012.
- 7 ראו Claudia Koonz, *The Nazi Conscience*. Cambridge, MA: Belknap, 2003.
- 8 ראו See Scott Atran, *Talking to the Enemy: Faith, Brotherhood, and the (un)making of Terrorists*. New York: Ecco, 2010. הטקסט הקלאסי בנושא זה הוא Eric Hoffer, *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*. New York: Harper and Row, 1951.